

॥ श्रीयजुर्वेदीय संध्यादि नित्यकर्म ॥

योजनारः-ब्रह्मनिष्ठ महाराज श्रीनधुरामशर्मा ॥

विद्वत्पण्डितवर्ये ज्ञानाश्रये आपणा प्रकट करनार
महोदयाय नमः । वरीश भोविद्वत्त एवालाय साभाषी.
पारम्परिक-साध्यावादः.

“अस्त्या वैदिकं नित्यं प्रत्यक्षायी भवेन्नरः ॥” श्रुति.

भावार्थः-वैदिकतादिन संध्यावर्णादि नित्यकर्म नहि
करति द्विज आचरणे हेतुना पाप्मे भे.

“संध्या स्नानं जपो होमः, स्वाध्यायो देवतार्चनम् ।

वैश्वदेवातिथेयश्च पट्टकर्माणि दिने दिने ॥” श्रीपराशर.

भावार्थः-स्नान, संध्या, जप, होम, स्वाध्याय, देवतानी
तथा वैश्वदेव अने अतिथिने सत्कार जे ७ कर्मो प्रत्येक
दिने प्रतिदिवस करवा न्नेछ्छे.

विशेषी आहति, प्रति १००० सम्भ्र प्रति ४९८५०

सी निर्माण प्री-टीम प्रेसमां लक्ष्मणभक्त धर्मरामभक्त भव्यु.

डे. पारमशरीरः-अभदावादः.

शाके १८४२ संवत् १८७५ भीस्ताब्द १८२०

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
શ્રીયજુર્વેદીય સંખ્યાદિ નિત્યકર્મ.
ગુજરાતી કોષીયકર્મ-સંચયક.

વિષયનું નામ.	પૃષ્ઠાંક.	વિષયનું નામ.	પૃષ્ઠાંક.
પ્રમિક્રા.....	૧	તર્પણપ્રયોગ.....	૨૭
જિજ્ઞોષકસ્નાનવિધિ.....	૩	શિવમૃજ્જનવિધિ.....	૨૧
ગૌણસ્નાન.....	૪	વૈશ્વદેવપ્રયોગ.....	૨૨
ભસ્મનાં ત્રિપુંડ્રનાં વિધિ.....	૫	ભોજનવિધિ.....	૨૪
સંધ્યાપ્રયોગ.....	૫	યજ્ઞે પતીતધારણપ્રયોગ.....	૨૬
સૂતકમાં સંધ્યા કરવાનો વિધિ. ૧૮		શ્રીદક્ષિણામૂર્તિરત્નોત્પ.....	૨૭
અભિષેકવિધિ.....	૧૯	શ્રીદક્ષિણામૂર્તિનું ચર્ચન. પાછલે પૃષ્ઠે.	

અક્ષનિષ્ઠ મહારાજ શ્રીનથુરામશર્માકૃત પુસ્તકો.

શ્રીહિપનિષદો. (શ્રીશોપનિષદશ્રી કેવલ્યોપનિષદસુધીની બાર હિપનિષદો, તથા માંડૂક્યોપનિષદહિપરતી ભગવાન્ ગોષ્પાદની કારિકા, મૂલ તથા ગુજરાતીટીકા અને ૧૦૬ હિપનિષદોનો ગુજરાતીમાં સાર.) ત્રીજી આવૃત્તિ. રૂ. ૫-૦-૦ અપ્રાપ્ય. વેદાંતદર્શન, પાકા પુઠાનું. રૂ. ૩-૮-૦ વેદાંતદર્શન, કાચા પુઠાનું. રૂ. ૩-૦-૦ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા, પદચક્રદ્વ, અન્વય, પદાર્થ ને રહસ્યદોષિકાટીકાસહિત. ચોથી આવૃત્તિ. રૂ. ૨-૨-૦ પાતંજલયોગદર્શન, પદ્મભોધિનીનામની સંસ્કૃતમાપાની ટીકા તથા સૂતાર્થ ને રહસ્યદોષિકાનામની ગુજરાતીમાપાનો ટીકાસહિત. ત્રીજી આવૃત્તિ. રૂ. ૨-૪-૦ અપ્રાપ્ય. સાંખ્યપ્રવચન, સંસ્કૃતમાપાનો ટીકા ને સૂતાર્થ તથા ગુજરાતીમાપાની ટીકાસાથે. રૂ. ૧-૦-૦.

યોગકૌસ્તુભ. ત્રીજી આવૃત્તિ. રૂ. ૧-૬-૦ પરમપદ્મભોધિની. ત્રીજી આવૃત્તિ. અપ્રાપ્ય. રૂ. ૧-૦-૦ સંધ્યાનો વેદાંતાનુસાર વિચાર. રૂ. ૦-૦-૬ તાથસ્વરોદય. ત્રીજી આવૃત્તિ. રૂ. ૦-૨-૬ જીહ્વી વાપ્તીનું સ્પર્શકરણ. ત્રીજી આવૃત્તિ. ૦-૧-૦ ભક્તસુખા. રૂ. ૦-૦-૬ વૈરાગ્યસુધાકર. રૂ. ૦-૧-૬.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

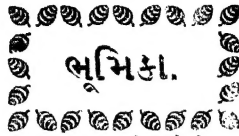
[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૮૧-૮૭ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ યજુર્વેદીય સંધ્યાદિ
નિબંધ ૩૫

વિષય પ ૪૨:૪૪૪

॥ ॐ ॥

ભૂમિકા.

અક્ષાંડમાંના પ્રાણાપાનના સંધિસમયે પેતાના શરીરમાંના પ્રાણ તત્ત્વની શુદ્ધિ કરવામાટે સમયિના પ્રાણરૂપ સૂર્યમાં રહેલા અંતર્યામીની ઉપાસનારૂપ જે વૈદિકકર્મ દિગ્નેવડે કરવામાં આવે છે તે સંધ્યા કહેવાય છે. અક્ષાંડમાંના પ્રાણાપાનનો વિશેષ સમય રહેનારો સંધિ સવાર, અપેર, સાંજ અને અર્ધરાત્રિએ થાય છે, ને શરીરમાંના પ્રાણાપાનના વિશેષ સમય રહેનારો સંધિનો સમય પણ બહુધા તેજ હોય છે. એ રીતે પિંડ અને અક્ષાંડમાં જ્યારે પ્રાણાપાનનું વહન શિથિલ પડી તે ખંતેના સંવિરૂપ જે સુપુમ્ણા તેનું વહન વર્તમાન હોય ત્યારે દિગ્નેએ સંધ્યાપાસના કરતી એમ કૃપાલુ મહર્ષિઓએ નિર્માણ કર્યું છે. મધ્યરાત્રિએ સંધ્યાવંદન કરવાનું કાર્ય દિગ્નેને કટ્ટર જાણશે એમ વિચારી તે પરમકર્મણિક મહર્ષિઓએ તે સમયમાટે આશંક જણાવ્યો નથી, પણ માત્ર નિકાલ સંધ્યાવંદન કરવાનીજ આવશ્યકતા જણાવી છે.

મુદ્રા, ન્યાસ અને શાપવિમોચનાદિ તાંત્રિક ને ક્ષેષક વિષયો વૈદિકક્રિયાઓ અગત્યના ન હોવાથી તે આ દ્રશ્યકર્મ આપ્યા નથી, તેમજ પ્રત્યેક ગંવના આરંભમાં ઋષિ, દેવતા, છંદ અને વિનિયોગ સંસ્કૃતમાં બોલી જવાની વિશેષ આવશ્યકતા ન હોવાથી તે સંસ્કૃતમાં આપ્યા નથી, માત્ર સ્મરણમાં રહેવામાટે ગુજરાતીમાં આપેલા છે. “અહરહઃ સંધ્યામુવાસીત” (દિગ્ને નિત્ય નિત્ય સંધ્યાવંદન કરવું) એમ શ્રીવેદભગવાન્ની આજ્ઞા છે. સ્મૃતિઓમાં પણ પૂજ્ય મહર્ષિઓએ દિગ્નેને સંધ્યાવંદન કરવાની બહુ બહુ આવશ્યકતા બતાવી છે. વળી લાગલાગટ ત્રણ દિવસ સંધ્યાવંદન નહિ કરવાથી દિગ્ન (આજ્ઞાનુ,

ક્ષત્રિય ને વૈશ્ય) શુદ્ધભાવને પામે છે, એટલે કે તેનાં શરીર, ઇન્દ્રિયો, પ્રાણ ને અંતઃકરણમાં ઘણું તમોગુણ વ્યાપ્ત થાય છે, અને તેથી સદસદ્વિચારનો નિર્ણય કરવામાં તે અશક્ત થતો જાય છે, માટે પોતાનો ઉત્કર્ષ ઇચ્છનાર દિગ્ગે યથાકાલે યથાવિધિ સંધ્યાપાસન કરવામાં પ્રભાદ નહિ કરતાં સૂતકના અને અસંગવડતાના* સમયમાં પણ યથાવિધિ સંધ્યાવંદન કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

પ્રાતઃકાલમાં જ્યારે નક્ષત્રો સ્પષ્ટ દેખાતાં હોય ત્યારે પ્રાતઃસંધ્યાનો આરંભ કરે તો તે ઉત્તમ કાલ, નક્ષત્રો ન દેખાતાં હોય એવે સમયે આરંભ કરે તો તે મધ્યમ કાલ, ને સૂર્યોદય થયા પછી આરંભ કરે તો તે કનિષ્ઠ કાલ છે. સાયંકાલે સૂર્ય સ્પષ્ટ દેખાતાં છતાં સંધ્યાવંદનનો આરંભ કરે તો તે ઉત્તમ કાલ, સૂર્ય આશ્રમી ગયા પછી આરંભ કરે તો તે મધ્યમ કાલ, ને નક્ષત્ર દેખાયા પછી આરંભ કરે તો તે કનિષ્ઠ કાલ જાણવો. દોઢ પ્રહર દિવસ ચઢ્યા પછીથી ઠેઠ સાયંકાલસુધી માધ્યાહ્નસંધ્યાનો સમય ગણાય છે. પ્રાતઃસંધ્યાદિના જે ઉત્તમમધ્યમ સમય કહ્યા તેમનું ઉલ્લંઘન થઈ જાય તો પ્રાયશ્ચિત્તનિમિત્તે એક અર્ધ* વધારે આપવો. આત્મંત અશક્તિને લીધે સંધ્યાનો લોપ થયો હોય તો પ્રત્યેક સંધ્યાદોઢ સો સો ગાયત્રીનો જપ કરવો. ત્રણકરતાં અધિક દિવસ સંધ્યાનો લોપ થયો હોય તો ઉપવાસાદિ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. શ્રાદ્ધમાં જન્મ્યા હોય તેણે દશ ગાયત્રીવડે મંત્રેણું જલ પીવા પછી સાંજની સંધ્યા કરવી. સંધ્યાવિનાનાં અન્ય કર્મો આ ગ્રંથમાં સંક્ષેપમાં આપ્યાં છે, માટે જેમને એ કર્મો વિસ્તારથી જાણવાની અભિરુચિ થાય તેમણે શ્રીયજુર્વેદીય આર્ણિકપ્રકાશ વાંચવું. ॥ इति शिवम् ॥

*અનુકૂલતા ન હોવાથી બધી સંધ્યા ન થઈ શકે એમ હોય તો અર્ધપ્રદાન અને દશ ગાયત્રીમંત્રનો જપ એ અવશ્ય કરવાં જોઈએ.

॥ श्रीसद्गुरुर्विजयतेतमाम् ॥

॥ श्रीयजुर्वेदीय संध्यादि नित्यकर्म ॥

प्रातःकालमां जडी पोताना छष्टदेवनुं ध्यान तथा पोताना श्री-
गुरुये उपदेश करेला छष्टमंत्रनो यथाशक्ति जप करी, पृथ्वीनी क्षमा
मागी, श्रियाभांशी नीये जितरी, गुरुजनोने वंदन करी, पश्चात् आंगो
घोष, कोमणा करी, मलमूत्रनो त्याग करेवा जवुं. पछी यथाविधि हाथ-
पगादि घोष, कोमणा करी, योग्य वृक्षनुं पार किंवा इथ आंगण लांयुं,
अने टयली आंगणीजेवुं जडुं, सरल ने छालवाणुं हातयुं ऐक स्थले
भेसीने करवुं. पछी घेर स्नान करवुं होय तो ते नीये प्रभाषे करवुं.

॥ उष्णोदकस्नानविधि ॥

घरे उष्णजलवडे+ स्नान करवुं, गृहस्थे जनतासुखी घेर टाढा
जलवडे स्नान करवुं नहि. पात्रमां तीर्थभावनाये घेडुं टाढुं जल रेडी
ते उपर उष्ण जल नांभवुं. पश्चात् पूर्वाभिमुखे किंवा उत्तराभिमुखे भेसी,
आयमन लक्ष, संकल्प करेवा. पछी ॐ ह्रीं नो देवीरामिष्टय आयो

नभरयु, पुत्रादिकनो जन्मकाल, संक्रांति, आह्नदिवस, पोतानो
जन्मदिवस, अने स्पर्शने अयोग्य ऐनी वस्तुनो किंवा प्राणीनो
स्पर्श ऐ निमित्त होय तो गृहस्थे उष्ण जले स्नान करवुं नहि, पक्ष
शीतल जले स्नान करवुं.

મવન્તુ પીતયે । શં યોરમિસ્રવન્તુ નઃ ॥ ૐ આપઃ પુનંતુ^૧
 ૐ દ્રુપદાદિચં^૨ ને ૐ આપો હિ ઘ્રા મયોં^૩ એ મંત્રોવડે તે
 જલ અભિમંત્રી, ગંગાદિ તીર્થોનું સ્મરણ કરાં, સ્નાન કરવું. ઘરે સ્નાન
 કરવામાં આચમન, અધર્મર્ષણ અને તર્પણ કરવાં નહિ. સ્નાન કર્યા
 પછી આચમન ને માર્જન ક્રિયા આચમન એ કરવાં. એ રીતે સ્નાન
 કરી, સૂકાયેલું પવિત્ર વસ્ત્ર પહેરી, સ્નાનસમયે પહેરેલું બીનું વસ્ત્ર
 નીચે નહિ પડવા દેતાં ઉપરથી જીતારવું. નીચેવેલું તે વસ્ત્ર કર્મકાલે
 ખભાઉપર ધરવું નહિ. જ્યારે પુરુષ અશુચિ હોય ત્યારે તેણે મૌન-
 પૂર્વક સ્નાન કરી, પછી આચમન કરી, પુનઃ વિવિધપૂર્વક સ્નાન કરવું.

॥ ગૌણસ્નાન ॥

ૐ આપો હિ ઘ્રા^૧ ઇત્યાદિ મંત્રવડે અંગને પ્રોક્ષણ કરવું તે
 મંત્રસ્નાન, દશ ગાયત્રીમંત્રથી જલ મંત્રી તે જલથી અંગને પ્રોક્ષણ
 કરવું તે ગાયત્ર્યસ્નાન, ભસ્મથી સ્નાન કરવું (શરીરના ભાગોને થોડી
 થોડી ભસ્મ લગાડવી) તે આગ્નેયસ્નાન, વસ્ત્ર પલાળી તેવડે શરીરને
 લુંછવું તે કાપલસ્નાન, મૃત્તિકાથી સ્નાન કરવું તે મૃત્તિકાસ્નાન, તે
 આત્મચિંતન કરવું તે માનસસ્નાન ગણાય છે. એમાંનું જે ગૌણસ્નાન
 કરવું હોય તેના સંકલ્પ કરીને તે ગૌણસ્નાન કરવું. પ્રત્યેક સ્નાનને અંતે
 ઘોષેલું વસ્ત્ર પહેરી, ઘોષેલું ઉપવસ્ત્ર ધારણ કરવું. ગૌણસ્નાન કર-
 વાથી જપ તથા સંધ્યા ઇત્યાદિ કરી શકાય છે, પરંતુ તેવા સ્નાનથી
 શ્રાદ્ધકર્મ તથા દેવપૂજન ઇત્યાદિ કરી શકાતાં નથી. આ સ્નાનો શરીર

૧ આ મંત્ર માધ્યાહ્નસંધ્યામાં પૂરો આપેલો છે, પૃષ્ઠ ૧૬મું જુઓ.

૨ આ મંત્ર પ્રાતઃસંધ્યામાં પૂરો આપેલો છે, પૃષ્ઠ ૧૨મું જુઓ.

૩-૪ આ મંત્ર પ્રાતઃસંધ્યામાં પૃષ્ઠ ૧૧ મે જુઓ.

સ્વસ્થ ન હોય તે પ્રસંગમાંજ કરવાનાં છે. શરીર સ્વસ્થ હોય છતાં ગૌણસ્નાન કરી સંધ્યાદિ નિત્યક્રમ કરવું એ યોગ્ય નથી.

॥ ભસ્મનાં ત્રિપુંદ્રનો વિધિ ॥

સ્નાન કરી રહ્યા પછી તેના અંતમાં, અને સંધ્યા, જપ, હોમ, વૈશ્વદેવ, દેવપૂજન, યજ્ઞ, શ્રાદ્ધ, દાન તથા સ્વાધ્યાયના આરંભમાં આવસ્ય ભસ્મનાં ત્રિપુંદ્ર કરવાં જોઈએ, વા હોવાં જોઈએ. ડાખા હાથમાં થોડી ભસ્મ લઇ, તેપર જમણા હાથ રાખી સંપુટ કરી, ઐ અગ્નિરિતિ ભસ્મ, વાયુરિતિ ભસ્મ, જલમિતિ ભસ્મ, સ્થલમિતિ ભસ્મ, વ્યોમેતિ ભસ્મ, સર્વે હ વા ર્વં ભસ્મ, મન પતાનિ ચક્ષુષિ ભસ્માનિ ॥ એ મંત્રવડે તે ભસ્મને મંત્રી, તેમાં ઐ આપો જ્યોતી રસોડમૃતં બ્રહ્મ મૂર્ધ્નુવઃ સ્વરોમ્ ॥ એ મંત્રવડે થોડું જલ નાખી, પછી ખંતે હાથની વચલી ત્રણ આંગળાઓવડે તે ભસ્મને ઐ દ્યવકં યજામહે સુર્ગધિ પૃથિવર્ધનમ્ । ઉર્વારુકમિવ વંધનાન્મૃત્યોર્મુક્ષીય માન્મૃતાત્ ॥ એ મંત્ર બોલી મસળવી. પછી તે શ્રીસૂર્યને પ્રદર્શિત કરી તે ભસ્મવડે લગાટ, કંક, હૃદય, ખભા, બાહુઓના સંધિઓ, પડખાં, નાભિ, પાંસળાં અને શિર એ સ્થાનકે ઐ નમઃ શિવાય ॥ એ મંત્રથી ત્રિપુંદ્ર (ત્રણ આડી રેખાઓ) કરવાં.

॥ અથ સંધ્યાપ્રયોગઃ ॥

॥ અથ પ્રાતઃસંધ્યા ॥

બહાર જલાશયમાં ટાઢે પાણીએ કે ઘેર કુંજ પાણીએ વિધિ-પૂર્વક સ્નાન કરી રહ્યા પછી પવિત્ર વસ્ત્ર પહેરી, ડાખા ખભાપર બીજું

પવિત્ર ઉપવસ્ત્ર રાખી, પવિત્ર સ્થલે પવિત્ર આસનપર^૧ પૂર્વાભિમુખે સ્વસ્તિકાદિ આસનથી બેસવું. આગળ બે તરબાણી, પવિત્ર જલપાત્ર^૨ ભરેલું પંચપાત્ર, આચમની, અર્ધાંકિ તથા અર્ધ્યપ્રદાન કરવાના જલનું પાત્ર એ રાખવાં. પછી સ્વસ્થ થઇ ભસ્મનાં (વિભૂતિનાં) શરીરના લલાટાદિ ભાગપર વિધિપૂર્વક ત્રિપુંડ્ર કરવાં. પછી હાથ ધોઇ જમણા હાથની હથેળીમાં એક માપાભાર સોનાની ગોળી હુબે એટલું જલ લઇ તે હાથનો અંગૂઠો તથા ટચલી આંગળીને પૃથક્ રાખી, તે હાથને ડાબા હાથની તર્જની આંગળી અડાડી રાખી, આચમન^૪ કરી તે હથેળીને ધોઇ નાંખવી. આચમન લઇ રહ્યા પછી પ્રત્યેક સમયે તે હથેળી ધોવાની છે એ સ્મરણમાં રાખવું. પછી નીચે લખેલા ગાયત્રીમંત્ર બોલી શિખા બાંધવી:—

૧ દર્ભનું, મૃગચર્મનું, વ્યાઘ્રચર્મનું કે જિનનું બનાવેલું આસન સંધ્યાવંદનના કામમાં લેવું. કેવલ જિંદાડી ભૂમિપર કે લાકડાના જિંદાડા આસનપર કે સૂત્રાઉ વસ્ત્રપર બેસી સંધ્યાવંદન કરવું નહિ.

૨ એ પાણી શીણવાળું, પરપોટાવાળું, જિનું, ખારું કિંવા ડોળું ન જોઇએ. ડોળું જલ હોય તો તેને નિર્મલ કરી ઉપયોગમાં લેવું. જિનું જલ શુદ્ધ હોય ને તે વિના ખીજું ટાઢું જલ અપ્રાપ્ય હોય તો તેને ટાઢું પાડી કામમાં લેવું. જે દેશનું પાણી ભૂમિના દોષને લીધે ખારાશવાળું હોય તે દેશમાં તેવા જલને દક્ષ ગાયત્રીમંત્રથી અભિમંત્રી ઉપયોગમાં લેવું.

૩ એ પાત્રો ત્રાંજાનાં, રૂપાનાં કિંવા સોનાનાં હોવાં જોઇએ.

૪ આચમન કરતી વેલા હસવું કે બોલવું નહિ, તેમજ આહું-અવળું જોવું નહિ, પગમાં કાંઈ ન પહેરવું, ગળામાં વસ્ત્ર ન વીંટાળવું, તેમજ માથે પણ વસ્ત્રાદિ કાંઈ ન બાંધવું. આચમન જમણા હાથના અંગૂઠાના મૂલ આંગળીથી કરવું.

ૐ । મૂર્મુવઃ સ્વઃ ૐ તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો દેવસ્ય
ધીમહિ । ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્ ૐ ॥^૫

૫ ગાયત્રી=ગાયત્રી. ગાનારને (યથાવિધિ જપ કરનારને) પાપથી તારે છે, માટે તે મંત્ર ગાયત્રી (ગાયત્રીછંદસ મંત્ર) કહેવાય છે.

ૐ એ શબ્દ શ્રીઈશ્વરનો વાચક છે. પ્રત્યેક વૈદિકમંત્રના આ-
રંભમાં તેનો ઉચ્ચાર કરવાની આવશ્યકતા છે. મૂઃ મુવઃ સ્વઃ એ
ત્રણ વ્યાહતિઓ છે. વેદમાંથી સારરૂપે ગ્રહણ કરેલ તે વ્યાહતિ
કહેવાય છે. એ ત્રણ વ્યાહતિઓ અહિં સૂર્યના તેજના (ભર્ગના) વિ-
શેષણરૂપે વપરાયેલી છે. સૂર્યનું એ તેજ પૃથ્વી, અંતરિક્ષ અને સ્વર્ગમાં
વ્યાપેલું છે એ તેને ભાવાર્થ છે. આઠ આઠ અક્ષરનું એક ચરણ એવાં
ત્રણ ચરણ મળીને ગાયત્રી થાય છે, માટે તેને ત્રિપદા પણ કહે છે.
પહેલા ચરણમાં ણ્યં છે તેનું જિયં ગણવાથી તત્સથી દયાત્ સુધીના
૨૪ અક્ષરો થાય છે, તે આ પ્રમાણે:—

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬
તત્સ વિત્તુર્વરેણિ યં, ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ,
૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦ ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪
ધિ યો યો નઃ પ્ર ચો દ યાત્

શબ્દાર્થ:—સધળા પદાર્થોને ઉત્પન્ન કરનાર [તથા] પ્રકાશવાન
[એવા જે સૂર્ય] તેના ઉત્તમ તેજનું [અમે] ધ્યાન કરીએ છીએ; જે
[તેજ] અમારી બુદ્ધિને [ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષમાં] પ્રેરે છે,—જે
અમારી બુદ્ધિને એ ચારે પુરુષાર્થોમાં યથાયોગ્ય વિજય મેળવી શકાય
એવું સામર્થ્ય આપે છે.

તત્ત્વપદના અમેદરૂપે પણ શ્રીશંકરભાષ્યમાં આ મંત્રનો અર્થ
કરેલો છે, તે માટે શ્રીસુબોધકલ્પલતા જુઓ.

પછી ઝં મૂઃ પુનાતુ એ મંત્ર બોલી પહેલું, ઝં મુઃ પુનાતુ એ મંત્ર બોલી બીજું, ને ઝં સ્વઃ પુનાતુ એ મંત્ર બોલી ત્રીજું, એમ ત્રણ આચમન લેવાં.

ત્યારપછી લખવામાં આવે છે તે મંત્ર બોલી પોતાના માથાપર માર્જન કરવું.—જમણા હાથનાં આંગળાંશોદ્વારા કે દર્બદ્વારા માથાકપર થોડું જલ છાંટવું:—

ઐ । અપવિત્રઃ પવિત્રો વા, સર્વાવસ્થાં ગતોઽપિ વા ।

યઃ સ્મરેત્પુંડરીકાક્ષં, સ વાહ્યાભ્યંતરઃ શુચિઃ ॥ ૧ ॥

એના ઋષિ વામદેવ, દેવતા વિષ્ણુ, ને છંદ અનુષ્ટુપ છે. કાષ્ઠ ત્રંધોમાં અનુષ્ટુપને સ્થલે સુતલ એવા નામનો છંદ પણ કહ્યો છે. બાહ્યાભ્યંતરની પવિત્રતા કરવામાં તેનો ઉપયોગ છે.

માર્જન થઈ રહ્યા પછી નીચે લખેલો મંત્ર બોલી પોતાના આસનને માર્જન કરવું:—

ઐ । પૃથિવિ ત્વયા ધૃતા લોકા, દેવિ ત્વં વિષ્ણુના ધૃતા ।

ત્વં ચ ધારય માં દેશિ, પવિત્રં કુરુ ચાસનમ્ ॥ ૨ ॥

એના મેરુપૃથ્ઠ ઋષિ, હૂમ દેવતા, ને અનુષ્ટુપ છંદ છે. આસન-શુદ્ધિ એટલે આસનની પવિત્રતા કરવામાં તેનો ઉપયોગ છે.

ત્યારપછી બે આચમન લઈ ત્રણ પ્રાણાયામ કરવા. પ્રાણાયમનો સામાન્ય વિધિ નીચે પ્રમાણે છે:—

આંખો બંધ રાખી, મૌન ધારણ કરી, ડાબા નસકોરાદ્વારા થોડો રેચક કરી, પછી જમણા હાથની અનામિકા તથા ટચલી આંગળીથી નાકનું ડાબું છિદ્ર દબાવી, જમણા છિદ્રદ્વારા બહારના અમૃતમય વાયુનું મથાશક્તિ આકર્ષણ કરવું. એ વખતે શુદ્ધાને સંકોચવી. પછી અંગૂઠા-વડે નાકનું જમણું છિદ્ર પણ રોકી દેવું, અને ડોકને નીચી નમાવી, નીચેના મંત્રનું મનમાં ત્રણ વાર સ્મરણ કરતાંસુધી તે પૂરેલા પવનને

રાષ્ટ્રી રાખવો. પછી ડોકને પૂર્વવત્ ઉંચી કરી નાભિને યથાશક્તિ બરડામણી ખેંચી ડાબા છિદ્રઉપરથી અનામિકા તથા ટચલી આંગળી લાપાડી લઈ, તે વાટે અંતરના પવનને ધીરે ધીરે બહાર દાઢવો. આ એક પ્રાણાયામ થયો. આવા ત્રણ પ્રાણાયામ કરવાના છે:-

ૐ ભૂઃ ૐ ભુવઃ ૐ સ્વઃ ૐ મહઃ ૐ જનઃ ૐ તપઃ
ૐ સત્યં ૐ તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ ધિયો યો નઃ
પ્રચોદયાત્ ॥ ૐ આપો જ્યોતી રસોઽમૃતં વ્રક્ષ ભૂર્ભુવઃ સ્વરોમ્ ॥

પછી નીચે ખતાવેલી રીતે સંધ્યોપાસનાનો સંકલ્પ કરવો:-

૬ ઐકાર એટલે પ્રણવના પરબ્રહ્મ ઋષિ, પરમાત્મા દેવતા, ને દેવીગાયત્રી હંદ છે. વિશ્વામિત્ર, જમદગ્નિ, ભરદ્વાજ, ગૌતમ, અત્રિ, વસિષ્ઠ ને કશ્યપ એ સાત, સાત વ્યાહતિના ઋષિઓ છે; અગ્નિ, વાયુ, આદિત્ય, બૃહસ્પતિ, વરુણ, ઈંદ્ર ને વિશ્વે દેવા એ સાત સાત વ્યાહતિના દેવો છે; અને ગાયત્રી ઉષ્ણિદ્, અનુષ્ટુપ્, બૃહતિ, પંક્તિ, ત્રિષ્ટુપ્ ને જગતી એ સાત, સાત વ્યાહતિના હંદો છે. ગાયત્રીમંત્રના વિશ્વામિત્ર ઋષિ, સવિતા દેવતા, ને ગાયત્રી હંદ છે. ગાયત્રીના શિરતા પ્રજાપતિ ઋષિ; બ્રહ્મા, અગ્નિ, વાયુ ને આદિત્ય દેવતા; ને યજુર્ હંદ છે. એ બધા મંત્રનો પ્રાણાયામમાં ઉપયોગ છે.

ગાયત્રીની આગળ જે સાત વ્યાહતિ છે તે સૂર્યના તેજના વિશેષણરૂપે છે. સૂર્યનું ઉપાસના કરવાયોગ્ય તે તેજ (બર્ગ) તે કદેલા સાત ક્ષોભાં સાત કિરણોવડે વ્યાપ્તિને રહેલું છે, એ તેનો ભાવાર્થ છે.

ગાયત્રીનો શિરોભાગ પણ સૂર્યના તેજના વિશેષણરૂપે છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે:-[વળી એ તેજ] જલરૂપ, જ્યોતીરૂપ, રસરૂપ, ગમ્ભીરૂપ, વ્યાપકરૂપ, ઉપજાવનાર, રક્ષણ કરનાર, લય કરનાર, તથા ઐક્યરૂપ છે.

અત્રાઘ મહામાંગલ્યપ્રદે અમુકમાસે^૭ અમુકપક્ષે^૮ અમુક-
તિથૌ^૯ અમુકવાસરે^{૧૦} યથાવર્તમાનનક્ષત્રયોગકરણલગ્ન-
મુહૂર્તસમવાયે એવંગ્રહગણવિશિષ્ટાયાં શુભપુણ્યતિથૌ મમોપાત્ત-
દુરિતક્ષયાર્થે પ્રાતઃસંધ્યોપાસનમહં કરિષ્યે ॥

૫૪ી બને હાથ બેડી રાખી નીચેના મંત્રોદ્ધારા ગાયત્રીનું
આવાહન કરવું:—

ૐ । ગાયત્રીં ત્ર્યક્ષરાં બાલાં, સાક્ષમૂત્રકમંડલુમ્ ।
રક્તવસ્ત્રાં ચતુર્વક્ત્રાં, હંસવાહનસંસ્થિતામ્ ॥ ૧ ॥

૭ અહિં જે માસ હોય તે કહેવો:—જેમ કાર્તિકમાસે, માગ-
શીર્ષમાસે, પૌષમાસે, માઘમાસે, ફાલ્ગુનમાસે, ચૈત્રમાસે,
વૈશાખમાસે, જ્યેષ્ઠમાસે, આષાઢમાસે, શ્રાવણમાસે, માદ્રવદ-
માસે, આશ્વિનમાસે, અધિકમાસે ॥

૮ અહિં બેમાંનું જે પખવાડિયું હોય તે કહેવું:—જેમ શુક્લપક્ષે,
કૃષ્ણપક્ષે.

૯ અહિં જે તિથિ હોય તે કહેવી:—જેમ પ્રતિપતિથૌ, દ્વિતીયા-
યાં તિથૌ, તૃતીયાયાં તિથૌ, ચતુર્થ્યાં તિથૌ, પંચમ્યાં તિથૌ,
ષષ્ઠ્યાં તિથૌ, સપ્તમ્યાં તિથૌ, અષ્ટમ્યાં તિથૌ, નવમ્યાં તિથૌ,
દશમ્યાં તિથૌ, એકાદશ્યાં તિથૌ, દ્વાદશ્યાં તિથૌ, ત્રયોદશ્યાં
તિથૌ, ચતુર્દશ્યાં તિથૌ, પૌર્ણમાસ્યાં તિથૌ, અમાવાસ્યાં તિથૌ.

૧૦ અહિં જે વાર હોય તે બોલવો:—જેમ રવિવાસરે, સોમ-
વાસરે, મૌમિવાસરે, શુક્રવાસરે, ગુરુવાસરે, શુભવાસરે, શનિવાસરે

બ્રહ્માર્ણીં બ્રહ્મદૈવત્યાં, બ્રહ્મલોકનિવાસિનીમ્ ।

આશહ્યામ્યહં દેવીમાયાર્તીં સૂર્યમંડલાત્ ॥ ૨ ॥

આગચ્છ વરદે દેવિ, ત્ર્યક્ષરે બ્રહ્મવાદિનિ ।

ગાયત્રિ છંદસાં માતર્, બ્રહ્મયોનિ નમોઽસ્તુ તે ॥ ૩ ॥

એ પ્રભાણે આવાહન કર્યા પછી નીચેના મંત્રો બોલી પોતાના મસ્તકપર માર્જન કરવું:--

ૐ આપો હિષ્ઠા મયોભુવસ્તા ન ઝઝ્ઞે દધાતન । મહે-
રણાય ચક્ષસે ॥ ૧ ॥ ૐ યો વઃ શિવતમો રસસ્તસ્ય ભાજય-
તેહ નઃ । ડશતીરિવ માતરઃ ॥ ૨ ॥ ૐ તસ્મા અરઙ્ગમામ વો
યસ્ય ક્ષયાય જિન્વથ । આપો જનયથા ચ નઃ ॥ ૩ ॥

એના આંબરીપ સિંધુદ્રીપ ઋષિ, જલ દેવતા, ને ગાયત્રી છંદ
છે. માથાઉપર માર્જન કરવામાં તેનો ઉપયોગ છે. માર્જન પ્રત્યેક
ચરણને અંતે ક્રિયા મંત્રને અંતે કરવું જોઈએ.

પછી નીચેના મંત્ર બોલી આચમન કરવું:--

ૐ સૂર્યશ્ચ મા મન્યુશ્ચ મન્યુપતપશ્ચ મન્યુકૃતેભ્યઃ પાપેભ્યો
રક્ષંતામ્, યદ્રાત્રા પાપમકાર્ષમ્, મનસા વાચા હસ્ત્રાભ્યામ્,
પદ્ભ્યામુદરેણ શિશ્ના, રાત્રિસ્તદવલ્લંપતુ, યત્કિંચ દુરિતં મયિ
ઈદમહં મામમૃતયોનૌ, સૂર્યે જ્યોતિષિ જુહોમિ સ્વાહા ॥

એના નારાયણ ઋષિ, સૂર્ય દેવતા, ને અતુષ્ટપ્ છંદ છે, અને
મંત્રાચમન કરવામાં તેનો ઉપયોગ છે.

એ પ્રમાણે આચમન કરી રહ્યા પછી જમણી હથેળીમાં જલ રાખી, ડાબા હાથના અંગૂઠાવડે નાકનું ડાણું છિદ્ર દબાવી રાખી, જમણી હથેળીને નાકના જમણા છિદ્રની આગળ રાખી, નીચેનો મંત્ર ગનમાં બોલી, તે જલપર તે નાસિકાદ્વારા રેચક કરવો. પછી તે જલને જંબ્યા વિના ડાબી બાજુએ શીઘ્ર ફેંકી દેવું, ને તે જલમાં નીકળેલા પાપપુરુષના સહસ્ર કડકા થઇ ગયા એવી ભાવના કરવી:—

ૐ । દુષ્પદાદિવ મુગુચાનઃ, સ્વિન્નઃ સ્નાતો મલાદિવ ।

પૂતં પવિત્રેજેવાજ્યમાપઃ શુંઘન્તુ મૈનસઃ ॥ ૧ ॥

ઉપરના મંત્રના કોકિલરાજપુત્ર ઋષિ, જલ દેવતા, ને અનુષ્ટુપ છંદ છે, અને અધર્મર્ષણ કરવામાં તેનો ઉપયોગ છે.

એવી રીતે અધર્મર્ષણ કરી રહ્યા પછી હથેળી ઘોઘ આચમન લેવું ત્યારપછી સૂર્યના સામા બામા રહી, બેબામાં કિંવા અર્ધઆગમાં જલ લઈ, સપ્રભુવ ત્રણ વ્યસહતિસહિત ગાયત્રીમંત્રવડે શ્રીસૂર્યને ત્રણ અર્ધ આપવા. અનુકૂલતા હોય તો તે અર્ધ ચંદન, અક્ષત તથા પુષ્પસહિત આપવા દિવસ ઊગી ગયા પછી સંધ્યા કરવામાં આવે તો પ્રાયશ્ચિત્તનિમિત્ત પુષ્પસહિત એક ચોથો અર્ધ ઉપરની રીતે આપવો. અર્ધ આપતી વેલા તર્જની તથા અંગૂઠાને અડવા દેવાં નહિ, ને બેબાને હંથો લાગી, સૂર્યને અર્પણ કરતા હોઇએ તેમ ખીજી તરબાણીમાં થોડું જલ નાંખી, તેમાં કે ખીજી પવિત્ર જગાએ તે જલ રેડવું.

પછી ૐ અસાવાદિત્યો વ્રહ્મ એ મંત્ર બોલી પોતાના આસનને પ્રદક્ષિણા કરીને, અથવા જમણા હાથમાં જલ લઈ બેઠાં

બેઠાં પ્રદક્ષિણાની રીતે તે હાથ ફેરવીને જલ છાંટવું. ત્યારપછી આચમન લઈ એક પ્રાણાયામ કરવો. પછી બંને પમના ફણાપર બિમારહી હાથ બેઠીને અથવા બંને હાથ ઉંચા કરીને, નીચેના ચાર મંત્રોદ્વારા શ્રીસૂર્યનું ઉપસ્થાન કરવું. એ મંત્રોમાંના પહેલા એ મંત્રના પ્રસ્કણ, ત્રીજાના અંગિરાના પુત્ર કુત્સ, તે ચોથાના દંધ્ય અથર્વણના પુત્ર એ ઋષિઓ છે; એ મંત્રોના દેવ સૂર્ય છે, અને અનુષ્ટુપ, ગાયત્રી, ત્રિષ્ટુપ ને ઉષ્ણિક એ તેના છંદો છે. સૂર્યનું ઉપસ્થાન કરવામાં તેનો ઉપયોગ છે:—

ૐ । ઉદયં તમસસ્પરિ સ્વઃ પશ્યન્ત ઉત્તરમ્ । દેવં દેવત્રા
સૂર્યમગમ્ય ડ્યોતિરુત્તમમ્ ॥ ૧ ॥ ૐ । ઉદુ ત્યં જાતવેદસં દેવં
વહન્તિ કેતવઃ દ્યૌઃ વિશ્વાય સૂર્યમ્ ॥ ૨ ॥ ૐ ચિત્રં દેવાના-
મુદગાદનીકં ચક્ષુર્મિત્રસ્ય વરુણસ્યાત્રેઃ । આપ્રા ઘાવાપૃથિવી
અન્તરિક્ષં સૂર્યં જાત્મા જગનસ્તસ્થુપથ ॥૩॥ ૐ તચ્છુર્દેવહિતં
પુરસ્તાન્નુક્રમુધરત્ । પશ્યેમ શરદઃ શતં જીદેમ શરદઃ શતં
શૃણુયામ શરદઃ શતં પ્રવ્રવામ શરદઃ શતમદીનાઃ સ્યામ શરદઃ
શતં ભૂયશ્ચ શરદઃ શતાત્ ॥ ૪ ॥

ઉપસ્થાન કરી રહ્યા પછી બિમારહીને સ્થિરચિત્તે દશ, અઠાવીશ, એક સો આઠ, કે એક સદસ્યને આઠ ગાયત્રીમંત્રનો જપ અર્ચની ભાવનાપૂર્વક કરવો. જપ કરમાલાથી કેવા રુદ્રાક્ષની માલાથી હાથને નાભિપર રાખી તેપર વચ્ચે ઢાંકી કરવાનો છે. અનામિકાનો વચ્ચેનો વેઠો, પછી તેનો પહેલો વેઠો, પછી ટચલીનો પહેલો ખીન્નો ને ત્રીજો વેઠો, પછી અનામિકા અને મધ્યમાતા ઉપરના વેઠો, ને પશ્ચાત્

તર્જનીનો ત્રીજો બીજો ને પહેલો વેઠા મળીને કરમાલા થાય છે. મધ્યમાનો પહેલો તથા બીજો વેઠા એ કરમાલાનો સુમેરુ ગણાય છે. જપ કરતી વેલા આડુંઅવળું તથા ઉંચું જોવું નહિ, હસવું નહિ, તેમ ઠાઠની સાથે બાષ્પ પથુ ન કરવું.

જપાંતે નીચેનો મંત્ર બોલી ગાયત્રીનું વિસર્જન કરવું. વિસર્જનનો મંત્ર બોલતી વેલા બંને કરતલો સૂર્યસામાં રાખવાં.

ૐ । ઉત્તમે શિશ્વરે જાતા, ભૂમ્યાં પર્વતમૂર્ધનિ ।

બ્રાહ્મણેભ્યોઽભ્યનુજ્ઞાતા, ગચ્છ દેવિ યથાસુખમ્ ॥ ૧ ॥

પછી દેહાભિમાનની નિવૃત્તિમાટે ગુરુ, દેવ અને બ્રાહ્મણને બંને હાથ જોડી, તેમનો પૃથ્વીને સ્પર્શ થાય એવી રીતે રાખી નમસ્કાર કરવા. ત્યારપછી એ આચમન લેવાં.

૧૧ આચાર્યના સ્વરૂપની ભાવના કરી જોડેલા હાથથી તેમને નમસ્કાર કરવા, અને પછી જોડેલા હાથ પ્રદક્ષિણાની રીતે માથાની આસપાસ ફેરવી નીચેનો મંત્ર બોલી સૂર્ય તથા અગ્નિ આદિ દેવોને અને બ્રાહ્મણોને નમસ્કાર કર્યાંની નમન કરી ભાવના કરવી:—

ૐ । આસત્યલોકાત્પાતાલાદાલોકાલોકપર્વતાત્ ।

યે સંતિ બ્રાહ્મણા દેવાસ્તેભ્યો નિત્યં નમો નમઃ ॥ ૧ ॥

નમસ્કાર કરવાનો પ્રાચીન શિષ્ટાચાર તો આ પ્રમાણે છે:—

આચાર્યાદિને ઉપસંપ્રદાય કરવું. પોતાનાં ગોત્રપ્રવરાદિ બોલી પોતાના જમણા અને ડાબા કાનને કમથી ડાબે અને જમણે હાથે સ્પર્શ કરી પછી આચાર્ય સમીપ હોય તો આચાર્યના જમણા પગને જમણે હાથે

પછી અનેન પ્રાતઃસંધ્યાચ્ચેન કર્મણા મગવાન્ શ્રીપરમેશ્વરઃ
પ્રીયતાં ન મમ ॥ એમ બોલી પ્રાતઃસંધ્યાની સમાપ્તિ કરવી.

॥ इति प्रातःसंध्या ॥

॥ अथ माध्याह्नसंध्या ॥

પ્રાતઃસંધ્યાના કરતાં માધ્યાહ્નસંધ્યામાં જે વિશેષ છે તે દર્શાવવામાં આવે છે:—

સંકટપમાં માધ્યાહ્નસંધ્યોપાસનમહં કરિષ્યે એમ કહેવું.

આવાહન નીચેના મંત્રોદ્વારા કરવું:—

ॐ । सावित्रीं युवतीं शुक्रां, शुक्रवस्त्रां त्रिलोचनाम् ।

त्रिशूलिनीं वृषारूढां, यजुर्वेदेन संस्थिताम् ॥ ૧ ॥

અને તેમના ડાબા પગને ડાબે હાથે સ્પર્શ કરીને મસ્તક નમાવવું તે ઉપ-
સંગ્રહણ કહેવાય છે. યોગપ્રવરણનું નીચેની રીતે ઉચ્ચારણ કરવું. આચા-
ર્યવિનાના દેવાદિને માત્ર નમનજ કરવું.

अमुकगोत्रोत्पन्नोऽहं अमुकप्रवरान्वितोऽहं शुक्रयजुर्वेदां-
तर्गत अमुकशाखाध्यायी अमुकशर्मा(वर्मा वा गुप्तोऽ)हं भो
आचार्य त्वां अभिवादयामि । भो वैश्वानर त्वां अभिवादयामि ।
भोः सूर्याचंद्रप्रसौ युवां अभिवादयामि । भो याज्ञवल्क्य त्वां
अभिवादयामि । भो ईश्वर त्वां अभिवादयामि ॥

રુદ્રાણીં રુદ્રદૈવત્યાં, રુદ્રલોકનિવાસિનીમ્ ।

સાવિત્રિ હંદસાં માતા, રુદ્રયોનિ નમોઽસ્તુ તે ॥ ૨ ॥

મંત્રાચમન નીચેના મંત્રોદ્ધારા લેવું:—

ૐ આપઃ પુનન્તુ પૃથિવીં, પૃથિવી પૂતા પુનાતુ મામ્ ।

પુનન્તુ બ્રહ્મણસ્પતિર્બ્રહ્મ પૂતા પુનાતુ મામ્ ॥ ૧૧ ॥

યદુચ્છિષ્ટમ્ભોજ્યં ચ, યદ્વા દુશ્ચરિતં મમ ।

સર્વં પુનન્તુ મામાપોઽસતાં ચ પ્રતિગ્રહં સ્વાદ્યા ॥૨॥

એ મંત્રોના નારાયણ ઋષિ, જગ્ગ દેવતા તે ગાયત્રી હંદ છે.

ગાયત્રીમંત્રવડે શ્રીસૂર્યને એક અર્ધ ઉચે જાણીને આપવો.

ગાયત્રીમંત્રનો જપ હૃદયની આગળ હાથ રાખી તે પર વજ્ર

હાકીને કરવો.

ગાયત્રીનું વિસર્જન નીચેના મંત્રથી કરવું:—

ૐ ઉત્તમે શિશ્વરે જાતા, મૂર્યાં પર્વતમૂર્ધનિ ।

રુદ્રયોનિ સમુત્પન્ના, ગચ્છ દેવિ યથાસુસ્વમ્ ॥ ૧ ॥

સમાપ્તિમાં અત્તેન માધ્યાહ્નસંધ્યાચ્ચેન ઇત્યાદિ કહેવું.

આકીનું ખીલું બધું પ્રાતઃસંધ્યાપ્રભાણે કરવું.

॥ ઇતિ માધ્યાહ્નસંધ્યા ॥

॥ અથ સાયંસંધ્યા ॥

પ્રાતઃસંધ્યાકરતાં સાયંસંધ્યામાં જે વિશેષ છે તે દર્શાવવામાં

સાયંસંધ્યા પશ્ચિમાભિમુખે કરવી, ગાયત્રીજપ પણ તેજ દિશા-
ભાષી બેસીને કરવો.

સંકલ્પમાં સાયંસંધ્યોપાસનમહં કરિષ્યે એમ કહેવું.

આવાહન નીચેના મંત્રો વાંચે કરવું:—

ૐ । વૃદ્ધાં સરસ્વતીં કૃષ્ણાં, પીતવસ્ત્રાં ચતુર્ભુજામ્ ।

શંખચક્રગદાપદ્મહસ્તાં ગરુડવાહિનીમ્ ॥

વદર્યાશ્રમમાવાસામાયાર્તી સૂર્યમંડલાત્ ॥ ૧ ॥

આગચ્છ વરદે દેવિ, વ્યક્ષરે વિષ્ણુવાદિનિ ।

ભારતિ હંદસાં માતર્, વિષ્ણુયોનિ તમોઽસ્તુ તે ॥ ૨ ॥

મંત્રાચમન નીચેના મંત્ર બોલીને લેવું:—

ૐ અગ્નિથ મા મન્યુથ મન્યુપતયથ મન્યુકૃતેભ્યઃ, પાપેભ્યો
રક્ષંતામ્, યદદ્વા પાપમકાર્પમ્, મનસા વાચા હસ્તાભ્યામ્,
ષડ્ભ્યામુદરેણ શિશ્ના, અહસ્તદવલુંપતુ, યત્કિંચ દુરિતં મયિ
ઇદમહં મામમૃતયોનૌ, સત્યે જ્યોતિષિ જુહોમિ સ્વાહા ॥

એ મંત્રના નાગયજ્ઞ ઋષિ, અગ્નિ દેવતા, ને પ્રકૃતિ હંદ છે,
અને આચમન લેવામાં તેનો ઉપયોગ છે.

ગાયત્રીજપ બેસીને નાસિકાગ્રપાસે હાથ રાખી તેપર વજ્ર
હાંધીને કરવો.

ગાયત્રીનું વિસર્જન નીચેના મંત્ર બોલીને કરવું:—

ૐ ઉત્તમે શિખરે જાતા, ભૂમ્યાં પર્વતમૂર્ધનિ ।

વિષ્ણુયોનિ સમુત્પન્ના, ગચ્છ દેવિ યથામુખમ્ ॥ ૧ ॥

સમાપ્તિમાં અનેન સાયંસંધ્યાઃકલ્પેન ઇત્યાદિ કહેવું.

આક્રીનો ભાગ પ્રાતઃસંધ્યાપ્રમાણે કરવો.

પ્રત્યેક સમય સંધ્યા કરી રહ્યા પછી શિખા છોડી નાંખવાની આવશ્યકતા નથી, દહી છોડવી તો પાછી તે વેલાસર બાંધી લેવી.

॥ इति सायंसंध्या ॥^{૧૨}

॥ इति संध्याप्रयोगः ॥

॥ सूतकमां संध्या करवानो विधि ॥

પ્રાણાયામ મંત્રરહિત કરવા. આચમન મંત્રરહિત લેવું. ઓં વાણો હિ છા ઇત્યાદિ મંત્રો મનમાં ભળીને ગાઈને કરવું. ગાયત્રીમંત્ર સ્પષ્ટ બોલીને તેવડે શ્રીસૂર્યને અર્ધ્યપ્રદાન કરવું. સૂર્યચ્ચં એ મંત્રથી આચમન ન કરવું, તેમ ઉપસ્થાન પણ ન કરવું. દશ ગાયત્રીમંત્રનો માનસ જ્ઞપ કરવો.

૧૨ શ્રીકાત્યાયનઋષિને મતે સંધ્યામાં આચમન, ત્રણ પ્રાણાયામ, શ્રીસૂર્યને અર્ધ્યપ્રદાન, શ્રીસૂર્યનું ઉપસ્થાન, ને યજ્ઞશક્તિ ગાયત્રીજ્ઞપ એ કર્તવ્ય છે; માટે જોનાથી આ ગ્રંથમાં કલા પ્રમાણે સંધ્યા ન થઈ શકે તેણે ગ્રંથરૂપ કર્યા પછી તે મુખ્ય અને અતિઅગત્યનો ભાગજ કરવો. જોનાથી એ પ્રમાણે પણ ન જાની શકે એવા પ્રમાદીએ તો અર્ધ્યપ્રદાન ને દશ ગાયત્રીજ્ઞપ એ કરવાં, પણ સંધ્યાનો કદીપણ લોપ ન કરવો. પ્રત્યેક દિનને સંધ્યા કામાટે કર્તવ્ય છે તે જાણવા દરજા થાય તો શ્રીસંધ્યારહસ્ય વાંચો.

॥ अथ ब्रह्मयज्ञविधिः ॥

प्रातःकाली किंवा मध्याह्निकाली संध्या कुर्या पक्षी अथवा वैश्य-
देवतां हृदये स्थिते नित्यप्रति ऐश्वर्यं अक्षयज्ञं करोतु. हर्मासनपर
पूर्वाभिमुखे गेसी, आचमनप्राणायाम करी, नीचे प्रभाणे संकल्प करोतु:-

अत्राय महामांगल्यप्रदं अमुकवामे अमुकपक्षे अमुक-
तिथौ अमुकवासरे ॐ तत्सत्परमेश्वरप्रीत्यर्थं यथाशक्ति ब्रह्मयज्ञ-
महं करिष्ये ॥

पक्षी प्रणय शरीरे तलु व्याडतिसदित गाय तीतो ऐश्वर्यं पा-
करी पश्चात् नीचेना मंत्रो ब्रह्मया:-

ॐ । इषे न्योर्जो त्वा वायव स्थ देवो वः सविता मार्प-
यतु श्रेष्ठतम्य कर्षण आप्यायध्वमध्व्या इन्द्राय भागं प्रजा-
वतीरनमीषा अयक्ष्मा मा वस्तेन ईशत मायशंसो ध्रुवा अस्मि-
न्मोपतौ स्यात् पक्षीर्विजमानस्य पशून्वाहि ॥ १ ॥ ॐ हिर-
ण्येन पात्रेण तत्त्वस्यापिहितं मुखम् । योऽसत्तादित्ये पुरुषः
सोऽसावहम् ॥ ३० ३ सू खं ब्रह्म ॥ १७ ॥

पक्षी नीचे प्रभाणे गेसी अक्षयज्जनी समाप्ति करी:-

अनेन ब्रह्मयज्ञाख्येन कर्मणा भगवान् श्रोपरमेश्वरः
प्रीयतां न मम ॥

॥ इति ब्रह्मयज्ञविधिः ॥

॥ इति तर्पणप्रयोगः ॥

તર્પણ પ્રાતઃકાલની સંધ્યા કર્યા પછી અથવા બ્રહ્મચર કર્યા પછી
માત્ર એકવારજ કરવું.

દર્બાસનપર પૂર્વાભિમુખે બેસી, આચમનપ્રાણાયામ કરી, પછી
નીચે પ્રમાણે સંકલ્પ કરવા:-

अत्राद्य महामांगल्यप्रदे अमुकमासे अमुकपक्षे अमुकातिथौ
अमुकवासरे ॐ तत्सत्परमेश्वरप्रीत्यर्थं देवऋषिभ्योऽपितृ-
र्द्धर्पणमहं करिष्ये ॥

પછી નીચેના મંત્રો બાણી દેવ, ઋષિ તથા પિતૃઓને હૃદયે
તલસહિત જલનો વા એકલા જલનો એક અંજલિ દેવો:-

ॐ आब्रह्मस्तंबपर्यंतं देवर्षिपितृमानवाः । तृप्तुं पितरः
सर्वे मातृमातामहादयः ॥ १ ॥ अतीतकुलकोटीनां समद्वोष-
निवासिनाम् । आब्रह्मभुवनाल्लोकादिदमस्तु तिलोदकम् ॥ २ ॥

એ અંજલિ દેવતીર્થથી એટલે આંગળીઓનાં અગ્રોથી આપવો,
ને અંજલિમાંનું જલ પવિત્ર ભૂમિપર વા તરબાણામાં નાંખવું.

પછી નીચે પ્રમાણે અર્પણનું ઉચ્ચારણ કરી તર્પણની સમાપ્તિ કરવી:-

अनेन यथाशक्ति देवऋषिभ्योऽपितृर्द्धर्पणारूपेण कर्मणा
पितृरूपी जनार्दनवासुदेवः प्रीयतां न मम ॥

॥ इति तर्पणप्रयोगः ॥

॥ અથ શિવપૂજનવિધિઃ ॥

ભરમનાં ત્રિપુંડ્ર અને રુદ્રાક્ષ ધારણ કરી, આયમનપ્રાણાયામ કરી, ઐ શ્રીમન્ મહાગણાધિપતયે નમઃ ॥ એમ બોલી, પછી નીચે પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો:—

અત્રાઘ મહામાંગલ્યપ્રદે અમુકમાસે અમુકપક્ષે અમુકતિથૌ અમુકવાસરે શ્રીસદાશિવપ્રીત્યર્થે અમુકશિવપૂજનમહં કરિષ્યે ॥

પછી પવિત્ર જલથી ભરેલા પૂજના કલશની પૂજા કરી શ્રી-શંકરનું ધ્યાન કરવું. તે તે જલમાંથી થોડા જલવડે પૂજના સર્વ દ્રવ્યને તથા સ્વશરીરને ઐ આપો હિ છાં એ મંત્રથી પૂજા કરતાપહેલાં પ્રોક્ષણ કરવું.

પછી નીચે પ્રમાણે પૂજા આરંભવી:—

ૐ નમઃ શિવાય સ્નાનં સમર્પયામિ ॥ ૐ નમઃ શિવાય ચંદ્રં સમર્પયામિ ॥ ૐ નમઃ શિવાય પુષ્પાણિ સમર્પયામિ ॥ ૐ નમઃ શિવાય ધૂપં સમર્પયામિ ॥ ૐ નમઃ શિવાય દીપં સમર્પયામિ ॥ ૐ નમઃ શિવાય નૈવેદ્યં સમર્પયામિ ॥

ઉપરના મંત્રોવડે તે તે ઉપચારો અર્પણ કરી પછી તેજ મંત્રથી પ્રદક્ષિણા તથા નમસ્કાર કરવાં. પછી તે પંચાક્ષરમંત્રનો દશ વાર કિંવા એક સો આઠ વાર જપ કરી પછી પ્રાર્થના કરવી; તે અંતે નીચે પ્રમાણે બોલી તે પૂજા સમાપ્ત કરવી:—

અનેન પૂજનેન શ્રીસાંવસદાશિવઃ પ્રીયતાં ન મમ ॥

॥ ઇતિ શિવપૂજનવિધિઃ ॥

॥ અથ વૈશ્વદેવપ્રયોગઃ ॥

પવિત્ર ભૂમિપર સંમુખ કુંડ રાખી તેમાં જે અગ્નિપર પાક કર્યો હોય તે અગ્નિ સ્થાપન કરી, તથા તેની પાસે ધીવાળા ભાત નાંખાના પાત્રમાં રાખી, પૂર્વાભિમુખે બેસી, આચમનપ્રાણાયામ કરી, નીચે પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો:--

અન્નાદ્ય મહામાંગલ્યપદે અમુકમાસે અમુકપક્ષે અમુકતિથૌ અમુકવાસરે શ્રીપરમેશ્વરપ્રતિયર્થ વૈશ્વદેવાલ્યકર્માહં કરિષ્યે ॥

પછી કુંડમાંના અગ્નિને વાંસની ભુંગળીથી કુંડી, પ્રત્નવલિત કરી, અગ્નિનું ધ્યાન તથા આવાહન કરી, તે અગ્નિનું ચંદનાદિવડે પૂજન કરવું. પછી ઓં અગ્નયે નમો નમઃ ॥ એમ બોલી જમણા હાથમાં જલ લઈ કુંડની આસપાસ ઇશાનકોણથી પ્રશાનકોણપર્યંત જલધારા કરવી. પછી હાવી રાખેલા ભાતનું ગાયત્રીમંત્રવડે પ્રોક્ષણ કરી, તેવડે કુંડમાંના પ્રદીપ અગ્નિમાં દેવતીર્થથી નીચેના મંત્રાવડે આહુતિઓ દેવી:--

ૐ મૂઃ સ્વાહા । इदमग्नये न मम ॥ ૐ ભુઃ સ્વાહા ।
इदं वायवे न मम ॥ ૐ સ્વઃ સ્વાહા । इदं सूर्याय न मम ॥
ૐ મૃર્ધુવઃ સ્વઃ સ્વાહા । इदं प्रजापतये न मम ॥ ૐ અગ્નયે
स्विष्टकृते स्वाहा । इदमग्नये स्विष्टकृते न मम ॥ इति
देवयज्ञः ॥

પછી તે અગ્નિના પશ્ચિમભાગમાં ભૂમિપર જલથી એક વેંતનું મંડલ કરી, તેપર પૂર્વાગ્રત્રણ દર્બો પાથરી, તેપર નીચે પ્રમાણે બલિદરણ કરવું:--

દક્ષિણભણી:--ૐ ધાત્રે નમઃ । इदं धात्रे न मम ॥૧॥ ઉત્તર-

૨આ બલિ દેવતીર્થથી મુકવા. બલિદરણપદ આ પ્રમાણે થાય છે:--

ભણી:—ૐ વિધાત્રે નમઃ । इदं विधात्रे न मम ॥ २ ॥ मध्यमां:-
 ॐ विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः । इदं वि० दे० न मम ॥ ३ ॥ ॐ
 विश्वेभ्यो भूतेभ्यो नमः । इदं वि० भू० न मम ॥ ४ ॥ उत्तरભણી:-ૐ
 ભૂતાનાં ચ પૈત્રે નમઃ । इदं भू० च प० न मम ॥ ५ ॥ इति भूतयज्ञः ॥

પછી ડામેા પગ વાળી, દક્ષિણભણી મુખ રાખી, અપસંવ થઈ,
 પિતૃતીર્થથી અટલે જમણા હાથના અંગૂળ ને તર્જનીના મધ્યભાગથી
 અવશિષ્ટ અન્નનો પિતૃખલિ દક્ષિણભણી નીચેના મંત્રવડે મૂકવો:-
 ॐ पितृभ्यः स्वधा नमः । इदं पितृभ्यां न मम ॥ ६ ॥ इति पितृयज्ञः ॥

પછી જનોઈને સત્વ કરી અન્નરહિત થયેલા તે પાત્રમાં થોડું જલ
 નાંખી તે પાત્ર ઘાઈ તે જલ નીચેના મંત્રથી વાયવ્યપૂણમાં નાંખવું:-
 ॐ यक्षमेतत्ते निर्णेजनम् ॥ इदं यक्षमणे न मम ॥ ७ ॥ પછી બલ-
 યગ ન કરી હોય તો તે કરી, ઘરમાં દેવપૂજા હોય તો મંત્રપુષ્પપૂર્વક
 ધૂતપદ્મવાદાદિ નૈવઘ સમર્પણ કરવું. પશ્ચાત્ જનોઈને કંઈમાં કરી મનુષ્ય-
 તીર્થથી અટલે ટચલી આંગળીના મૂલભાગથી ઉત્તરભણી નીચેના મંત્ર
 બોલી એક શાસનદંતુ અન્ન મૂકવું:-ૐ हंत ते सनकादिमनुष्ये-
 भ्यः । इदं सनकादिमनुष्येभ्यो न मम ॥ ८ ॥ इति मनुष्ययज्ञः ॥

પૂર્વ.

* ૨ ૐ વિધાત્રે નમઃ	૧ ૐ ધાત્રે નમઃ *
* ૫ ૐ ભૂતાનાં	
*	
* ૮ ૐ હંત તે ૦	૪ ૐ વિ ૦ ભૂ ૦ ૬ ૐ પિતૃ ૦ *
*	
* ૭ ૐ યક્ષમૈ ૦	૩ ૐ વિ ૦ દે ૦ નમઃ

ઉત્તર.

દક્ષિણ.

પશ્ચિમ.

પછી ગાયને માટે તથા શ્વાનને માટે થોડું થોડું અન્ન કાઢી રાખવું. પશ્ચાત્ કુંડમાંથી વિભૂતિ લઇ તે લલાટ, કંઠ, બે બાહુમૂલ ને હૃદય એ સ્થાને ધારણ કરી નીચેના મંત્રથી અગ્નિનું વિસર્જન કરવું:-

ગच्छ गच्छ सुरश्रेष्ठ स्वस्थाने परमेश्वर ।

यत्र ब्रह्मादयो देवास्तत्र गच्छ हुताशन ॥ ૧ ॥

પછી નીચે પ્રમાણે બોલી તે કર્મ શ્રીપરમેશ્વરને અર્પણ કરવું:-

अनेन वैश्वदेवाख्येन कर्मणा श्रीपरमेश्वरः प्रीयतां न मम ॥

પછી કોઇ પૂજ્ય અતિથિ આવેલો હોય તો તેને બોજન કરાવી પશ્ચાત્ ગૃહસ્થે કુટુંબસહિત બોજન કરવું.

સૂચના:-પિતા વૈશ્વદેવ કરતા હોય તો પિતાથી અવિભક્ત પુત્રે પ્રામાંતરમાં પોતે રહેતો હોય તોપણ પૃથક્ વૈશ્વદેવ કરવો નહિ, માત્ર વ્યાહતિથી ત્રણ આહુતિ અગ્નિને આપવી, તે ગોત્રાસ તથા આનભાગ કાઢવા.

પિતા વૈશ્વદેવ ન કરતા હોય તો પિતાના પ્રતિનિધિરૂપે પુત્રે સમગ્ર વૈશ્વદેવ કરવો.

॥ इति वैश्वदेवप्रयोगः ॥

॥ इति भोजनविधिः ॥

જલથી કરેલા ચતુષ્કાણ મંડલપર બોજનપાત્રો રાખી, તેમાં હુતાદિયુક્ત અન્ન પીરતાયા પછી જમણા હાથમાં જલ લઇ ગાયત્રીમંત્ર-વડે તે જલથી પી-મેલા અન્નનું સંપ્રોક્ષણ કરી તે પરમાત્માને અર્પણ કરવું. પછી દિવસે સત્યં ત્વતૈન પરિષિંચામિ એ મંત્રવડે તથા રાત્રિએ શ્રુતં ત્વા સત્યેન પરિષિંચામિ એ મંત્રવડે પાત્રની આસપાસ ચંદ્રાક્ષણી રીતે જલધારા કરવી.

પછી જમણેથી ડાબીબણી જાય તેવી રીતે પાત્રસંમુખ નાની જલધારા કરી તે ઠેકાણે જમણીબણીથી ડાબીબણી જાય એમ નીચે પ્રમાણે બોલી ધીવાળા બાતના ત્રણ બલિ મૂકવા:-૧ લે:- ॐ મૂપતયે સ્વાહા નમઃ ॥ ૨ જો:- ॐ ભુવનપતયે સ્વાહા નમઃ ॥ ૩ જો:- ॐ ભૂતાનાં પતયે સ્વાહા નમઃ ॥

પછી ॐ અમૃતોપસ્તરણમસિ સ્વાહા એ મંત્રવડે જમણા હાથમાં રાખેલા પાણીનું આચમન કરવું. પછી ડાબા હાથવડે ભોજન-પાત્રને સ્પર્શ કરી, તથા મોન ધારણ કરી, ॐ પ્રાણાય સ્વાહા, ॐ અપાનાય સ્વાહા, ॐ વ્યાનાય સ્વાહા, ॐ સમાનાય સ્વાહા, ॐ ઉદાનાય સ્વાહા, એવા પાંચ મંત્રોવડે, પ્રત્યેક મંત્રે એક એમ પાંચ આહુતિ ધીવાળા અથવા દૂધવાળા બાતની પ્રાણને આપત્રી. પછી પાત્રપરથી ડાબો હાથ ઊપાડી લમ્, ધોષ, જલનો સ્પર્શ તે હાથની અનામિકાવડે બન્ને નેત્રને કરવો. ત્યારપછી સ્વિપ્રમાણે જમવું. પાત્રનો સ્પર્શ તથા મોન એ પ્રાણાહુતિસુધી આવશ્યક છે, પછી રાખવાં કે ન રાખવાં તે સ્વેચ્છાપર છે. ખુણાઓબણી મુખ રાખી ભોજન ન કરવું. જમી રહ્યા પછી શેષ અન્નમાંથી પાત્રની ડાબી યાત્રુએ એક ચિત્રાહુતિ મૂકવી. પછી જમણા હાથમાં પાણી લમ્ ॐ અમૃતાપિજાતમાસે સ્વાહા એ મંત્રવડે ઉત્તર આપોશનનું અર્ધું પાણી પી જમ્ અર્ધું બે ઠેકાણે ચિત્રાહુતિ મૂકેલ છે તે ઠેકાણે પિતૃતીર્થની રીતે એટલે અંગૂઠા ને તર્જનીના મધ્યભાગથી રેડવું. પછી હાથમુખ ધોષ, સોળ કામળા કરી, બે આચમન લેવાં.

બન્ને પ્રકારના આશૌચમાં જમવાસમયનું બલિદાન, પાંચ પ્રાણાહુતિ, તે ડાબે હાથે પાત્રનો સ્પર્શ છત્યાદિ કબ્બા પ્રમાણે કરવાં, તેમના ત્યાગ ન કરવો.

॥ इति भोजनविधिः ॥

॥ અથ યજ્ઞોપવીતવારણપ્રયોગઃ ॥

સતકની તથા પ્રહણની સમાપ્તિએ, ચાર માસે, અથવા આક-
ર્ષિમર્કરતે તુટી જાય ત્યારે, કે એવે બીજે પ્રસંગે નીચેના વિધિપ્રમાણે
દિગ્ધે નવું જતોષ ધારણ કરવું જોઈએ.

પૂર્વાભિમુખે કિંવા ઉત્તરાભિમુખે બેસી, યજ્ઞોપવીતનું જલથી
પ્રમાલન કરી, પશ્ચાત્ આચમન લઈ, એક પ્રાણાયામ કરવો. પછી
દ્યૈગીમાં વા આચમનીમાં જવ લઈ, નીચે પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો:—

અત્રાથ મહામાંગલ્યવદે અમુકમાસે અમુકપક્ષે અમુકતિથૌ
અમુકવાસરે મય શ્રૌતસ્માર્તકર્માનુષ્ઠાનસિદ્ધયર્થં નવીનયજ્ઞો-
પવીતવારણમ્ કરિષ્યે ॥

પછી તે યજ્ઞોપવીત કરસંપુટમાં રાખી તેનું દશ ગાયત્રીમંત્રવડે
અભિચારણ કરવું.

પછી બન્ને હાથનાં અંગૂઠાતર્જની તથા કનિષ્ઠિકામધ્યમાની વચ્ચે
જતોષ રાખી, બન્ને હાથ ડેલા કરી, ઓં તજ્જશુદેહિતં પુરસ્તા-
ન્નુમનુષ્યત્ત પશ્યેઽં એ મંત્ર પૂરો બોલી, તે જતોષ શ્રીસૂર્યને
દેખાડવું. પછી નીચેના મંત્રો બોલવા:—

ઓં । યજ્ઞોપવીતં પરમં પવિત્રં, પ્રજાપતેર્યત્સહજં પુરસ્તાત્ ।
આયુષ્યમશ્વં પ્રતિમુશ્ચ શુભ્રં, યજ્ઞોપવીતં ચલમસ્તુ તેજઃ ॥ ૧ ॥
ઓં યજ્ઞોપવીતમપિ યજ્ઞસ્ય ત્વા યજ્ઞોપવીતેનોપનશામિ ॥ ૨ ॥

એ મંત્રો બોલી, બન્ને હાથ નીચા કરી, ડાબા ખભાપર ડાબા
હાથદ્વારા તે ધારણ કરવું. પછી આચમન લેવું. ગૃહસ્થ હોય તેણે
તેનીજ રીતે બીજું જતોષ ધારણ કરવું. પશ્ચાત્ દશ ગાયત્રીમંત્રનો
વચ કરી પછી જૂતું ઉપવીત ઓં સનુદં ગચ્છ સ્વાહાઽં એ મંત્ર

બોલીને કિંવા પતાવદિનપર્યન્તં વ્રહ્મ ત્વં ધારતં મયા ।
 જીર્ણત્વાસ્ત્વપરિત્યાગો મચ્છ સૂત્ર યથાસુક્ષ્મ ॥ એ મંત્રનું ઉચ્ચાર-
 ન્યું કરીને શિરોભાગથી કાઢી નાંખવું, તે કરેલો જપ શ્રીમુખમગતને
 નીચે પ્રમાણે બે લા અર્પણ કરવો:—

અનેન નવયજ્ઞોપવીતધારણાર્થે કૃતેન યથાશક્તિ ગાયત્રી-
 જપકર્મણા શ્રીસવિતાદેવતા પ્રીયતાં ન મમ ॥

॥ इति यज्ञोपवीतधारणप्रयोगः ॥

॥ अथ श्रीदक्षिणामूर्तिस्तोत्रम् ॥

ત્રિશ્ચં દર્પણદરપાનનગરીકલ્પં ત્રિજાંતર્ગતમ્ .

પદ્મજ્વાલમ્બિ માયયા વાહેરિવોદ્યુતં યથા નિદ્રયા

યઃ સાક્ષાત્કુરુતે પ્રદોષસમયે સ્તાન્માનમેવાદ્યમ્,

તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ १ ॥

અર્થ:—દર્પણમાં દેખાતી નગરીની પેઠે ત્રિજાંતર્ગત વિષ્ણુને જેમ
 નિદ્રાએ કરીને બહારના જેવું દેખીએ છીએ તેમ આત્મામાં રહેલા
 જગતને માયાએ કરી બહાર ઉપજ્યાજેવું દેખતાં છતાં જે પ્રપેશના
 સમયમાં અવ્યય સ્વાત્માનેજ અપરોક્ષ કરે છે તે શ્રીગુરુની મૂર્તિએ
 શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને આ નમસ્કાર હો. ૧

वीजस्यांतरिवांकुरो जगदिदं प्राङ्निर्विकल्पं पुनर्,

षायाकलितदम्भाकालकलनवैचित्र्याचित्रीकृतम् ।

માયાવીવ વિજંભયત્થપિ મહાયોગીવ યઃ સ્વેચ્છયા,
તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ૨ ॥

અર્થ:—બીજની અંતર અંકુરની પેઠે આ જગત પૂર્વે નિર્વિ-
કલ્પ હતું. પછી માયાવડે કલ્પિત દેશકાલની કલ્પનાની વિચિત્રતાએ
કરી ચિત્રની પેઠે કર્યું છે. જે માયાવીની પેઠે અને મહાયોગીની પેઠે
સ્વેચ્છાએ કરી આ વિકાસ કરે છે તે શ્રીગુરુમૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણા-
મૂર્તિને આ નમસ્કાર હો. ૨

यस्यैव स्फुरणं सदात्मकमसत्कल्पार्थगं भासते,
साक्षात्तत्त्वमसीति वेदवचसा यो बोधयत्याश्रितान् ।
यत्साक्षात्કરणाद्भवेन्न पुनरावृत्तिर्भવાंभોनिधौ,
तस्मै श्रीगुरुमूर्तये नमः इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ૩ ॥

અર્થ:—જેનું સ્ફુરણ સદૃશ છતાં અસતતા જેવા પદાર્થોમાં
અનુસ્યુત બાસે છે, અને જે 'તત્ત્વમસિ' આ વેદના વચનવડે શરણુ-
ગતોને સાક્ષાત્ બોધ કરે છે, વળી જેના સાક્ષાત્કારથી સંસારસાગરમાં
પુનર્જન્મ થાય નહિ, તે શ્રીગુરુમૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને આ નમ-
સ્કાર હો. ૩

नानाछिद्रवटोदरास्थितमहाशीपमभाभास्वरं,
ज्ञानं यस्य तु चक्षुरादिकरणद्वारा बहिः स्पंदते ।
ज्ञानामीति तमेव भांतमनुभात्येतत्तममस्तं जगत्,
तस्मै श्रीगुरुमूर्तये नमः इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ૪ ॥

અર્થ:—અન્ય છિદ્રવાળા ધડાના ઉદરમાં રહેલા મોટા દીવાના
પ્રકાશના જેવું પ્રકાશવાળું જેનું જ્ઞાન અક્ષુરોદિ કરણદ્વારા બહાર સ્ફુરે છે,

‘ હું જાણું છું ’ એવી રીતે તેનાજ ભાસવાપછી આ સમસ્ત જગત્ રચ્ય
ભાસે છે, તે શ્રીગુરુમૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને આ નમસ્કાર હો. ૪

દેહં માણવર્ષોદ્રિયાણ્યપિ ચલાં બુદ્ધિં ચ શૂન્યં ત્રિદુઃ,
સ્ત્રીવાલાંધજડોપમાસ્વમિતિ શ્રાંતા મૃશં વાદિનઃ ।

માયાશક્તિવિલાસકલ્પિતમહાવ્યામોહસંહારિણે,
તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ ।

અર્થ:—સ્ત્રી, બાલક, અધ અને જડની ઉપમાવાળા ધણ
શ્રાંત વાદિપુરુષો તો દેહને, પ્રાણને, ઇન્દ્રિયોને, ચંચલ બુદ્ધિને, કિંવા
અન્યને ‘ હું છું ’ એમ જાણે છે, તે માયાશક્તિના કાર્યરૂપ કલ્પિત
મહાવ્યામોહનો સંહાર કરનારા શ્રીગુરુમૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને આ
નમસ્કાર હો. ૫

રાહુગ્રસ્તદિવાકરેદુસદૃશો માયામમાચ્છાદનાત્,
સન્માત્રઃ કરણોપસંહરણતો યોઽમૃતસુવૃક્ષઃ પુમાન્ ।
પ્રાગસ્વાપ્સમિતિ પ્રવ્રોધસમયે યઃ પ્રત્યાભિજ્ઞાયતે,
તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ ।

અર્થ:—માયાવડે સમ્યગ્જીતે આચ્છાદિત થવાથી રાહુવડે ધેરા-
મેલા સૂર્ય અને ચંદ્રની પેઠે સન્માત્રરૂપ જે પુરુષ કરણોના વિલયથી
સુપ્રથમ થયો હતો, અને જે જાગૃતતા સમયમાં ‘ હું પૂર્વે સુતો હતો ’
એમ પ્રત્યાભિજ્ઞાનો વિષય કરાય છે, તે શ્રીગુરુમૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણા-
મૂર્તિને આ નમસ્કાર હો. ૬

બાલ્યાદિષ્વપિ જાગ્રદાદિષુ તથા સર્વાસ્વસ્થાસ્વાપે,
આવૃત્તાસ્યનુવર્તમાનમહમિત્યંતઃ સ્ફુરંતં સદા ।

સ્વાત્માનં પ્રકટીકરોતિ ભજતાં યો ભદ્રયાં મુદ્રયા,
તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ૭ ॥

અર્થ:—આલ્યાદિકવિષે તેમ જગદાદિક પરસ્પર ભિન્ન સર્વ
અવસ્થાવિષે અનુવર્તમાન, અને ‘હું છું’ એમ અંતર સદા સ્ફુરવાવાળા
સ્વાત્માને જે ભજન કરવાવાળાની મધ્યે ભદ્રામુદ્રાવડે પ્રકટ કરે છે,
તે શ્રીગુરુમૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને આ નમસ્કાર હો. ૭

विश्वं पश्यति कार्यकारणतया स्वस्वामिसंघतः।
शिष्याचार्यतया तथैव त्रिपुरात्रात्मना भेदतः,
स्वप्ने जाग्रति वा य एष पुरुषो मायापरिभ्रामितः,
तस्मै श्रीगुरुमूर्तये नम इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ૮ ॥

અર્થ:—જે આ પુરુષ માયાવડે ચારે ગમથી ભ્રાંતિને પામેલા
સ્વપ્નવિષે અથવા જગદ્વિષે કાર્યકારણભાવવડે, સ્વસ્વામિસંઘવડે,
અને શિષ્યઆચાર્યભાવવડે, તેમજ પિતાપુત્ર આદિ સ્વરૂપવડે બેદરશી
વિશ્વને દેખે છે, તે શ્રીગુરુમૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને આ નમસ્કાર હો. ૮

भ्रूं भांस्यनलोऽनिलो रमहर्नाथो हि मांशुः पुमा-
नित्याभाति चराचरात्मकमिदं यस्यैव मूर्त्यष्टकम् ।
नान्यत् किंचन विद्यते विमृशतां यस्मात्परस्माद्भो-
स्तस्मै श्रीगुरुमूर्तये नम इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ૯ ॥

અર્થ:—પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ, આકાશ, સૂર્ય, ચંદ્ર અને પુરુષ
એમ આ ચરાચરસ્વરૂપ જેની મૂર્તિનું અષ્ટક જણાય છે, અને વિચાર
કરવાવાળા પુરુષને જે વિમુરૂપ પરમાત્માથી ભિન્ન આશું કાંઈ પણ વિચ-
માન નથી, તે શ્રીગુરુમૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને આ નમસ્કાર હો. ૯

સર્વાત્મત્વમિતિ સ્ફુટીકૃતમિદં યસ્માદમુખ્મિસ્તવે,
તેનાસ્ય શ્રવણાત્તથાર્થમનનાદ્ધ્યાનાચ્ચ સંકીર્તનાત્ ।
સર્વાત્મત્વમહાવિભૂતિસહિતં ય્યાદીશ્વરત્વં સ્વતઃ,
સિદ્ધયેતત્પુનરઘ્વા પાર્ણતં ચૈશ્વર્યમઘ્યાહતમ્ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ:—જેવી આ સ્તોત્રમાં એમ આ સર્વાત્મભાવ સ્પષ્ટ કર્યો છે તે તેનુંથી આના શ્રવણથી તથા અર્થના મનનથી અને ધ્યાનથી તથા સંકીર્તનથી મહાવિભૂતિસહિત સર્વાત્મભાવરૂપ ઇશ્વરભાવ સ્વતઃ—સિદ્ધ થાય છે. વળી તેનું અઠ પદાર્થો પરિશુભને પામેલા અભાગે એશ્વર્ય થાય છે. ૧૦

દ્વિપદ ૪૨ ક્રિ.

વટવિટપિમયીવે મુખિભાગે નિપણ્ણ,
સકલમુનિજનાનાં જ્ઞાનદાતારમારાત્ ।
ત્રિભુવનગુહ્યમીશં દક્ષિણામૂર્તિદેવં,
જનનમરણદુઃસ્વચ્છેદદક્ષં નમ્રામિ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ:—વડના વૃક્ષની સમીપમાં ભૂમિના ભાગપર બેઠેલા, સર્વ મુનિજનોની સમીપ જ્ઞાન દેવારા, ત્રણ લોના ગુરુ, ઇશ્વર ને જન્મ-મરણનાં દુઃખોના નાશ કરવામાં અતુર શ્રીદક્ષિણામૂર્તિદેવને હું નમસ્કાર કરું છું. ૧૧

ચિત્રં વટતરોમ્પૂલે, વૃદ્ધાઃ શિષ્યા ગુરુયુવા ।

ગુરોસ્તુ મૌનં વ્યાખ્યાનં, શિષ્યાસ્તુ ચિંત્તસંશયાઃ ॥૧૨॥

અર્થ:—વડના ઝાડના મૂલમાં વૃદ્ધ શિષ્યો અને યુવાન ગુરુ છે, વળી ગુરુનું મૌન વ્યાખ્યાન છે, અને શિષ્યો અંશવરહિત છે, એ આશ્ચર્ય છે. ૧૨

ૐ નમઃ પ્રણવાર્થાય, શુદ્ધજ્ઞાનૈકમૂર્તયે ।

નિર્મલાય પ્રશાંતાય, દક્ષિણામૂર્તયે નમઃ ॥ ૧૧ ॥

અર્થઃ—શુદ્ધજ્ઞાનૈકમૂર્તિ પ્રણવાર્ધને નમસ્કાર હો. નિર્મલ ને પ્રશાંત
શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને નમસ્કાર હો. ૧૩

નિધયે સર્વવિદ્યાનાં, મિષજે અવરોગેણામ્ ।

ગુરવે સર્વલોકાનાં, દક્ષિણામૂર્તયે નમઃ ॥ ૧૪ ॥

અર્થઃ—સર્વ વિદ્યાઓના નિધિ, અવરોગીઓના વૈદ, ને સર્વ
લોકોના ગુરુ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને નમસ્કાર હો. ૧૪

મૌનવ્યાખ્યાપ્રકટિતપરબ્રહ્મતત્ત્વં યુવાનં,

વર્ષિષ્ઠાંતેવસદ્વિષગણૈરાવૃત્તં વ્રહ્મનિઘ્નૈઃ ।

આચાર્યેન્દ્રં કરકલિતચિન્મુદ્રમાનંદરૂપં,

સ્વાત્મારામં મુદિતવદનં દક્ષિણામૂર્તિમીદે ॥ ૧૫ ॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीमच्छंकराचार्यवि-
रचितं श्रीदक्षिणामूर्तिस्तोत्रम् ॥ ૐ ॥

અર્થઃ—મૌનવ્યાખ્યાવડે (બદ્રામુદ્રાવડે) બ્રેમણે શિષ્યના હૃદયમાં
અજ્ઞતતત્ત્વને પ્રકટ કર્યું છે એવા, યુવાવસ્થાને ધારણ કરનારા, સમીપમાં
જસતા અતિવૃદ્ધ બ્રહ્મનિઘ્ન ઋષિઓવડે ઘેર ચેલા, હાથવડે કરેલી બદ્રા-
મુદ્રાને ધારણ કરનારા, આનંદરૂપ, સ્વાત્મારામ, પ્રસન્નવદનવાળા અને
આચાર્યોમાં ઇદ્રરૂપ એવા શ્રીદક્ષિણામૂર્તિની હું સ્તુતિ કરું છું. ૧૫

॥ समाप्तोऽयं ग्रन्थः ॥

શ્રીઃક્ષિણુમૂર્તિનું વર્ણન.

શ્રીઃક્ષિણુમૂર્તિ એ શ્રીમહેશ્વરનું નામ છે. શુદ્ધસત્વશુભ્ર જેમાં પ્રધાન છે એવી પ્રકૃતિને માયા કહેવામાં આવે છે, તે તે માયાના નિયામક વેદમાં મહેશ્વર એવા નામથી પ્રસિદ્ધ છે. શ્રીઃક્ષિણુમૂર્તિ એ સનકાદિકને બદ્રામુદ્રાવડે તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપદેશ કર્યાનું સંપ્રદાયવેત્તાઓ આ પ્રમાણે નિરૂપણ કરે છે:—

સનકાદિક આરે બંધુઓને કોઈ વેક્ષા તત્ત્વજ્ઞાન સંપાદન કરવાની પ્રમત્ત ઇચ્છા પ્રકટી, તેથી તેઓ સમિત્પાણિ થઈ ભગવાન અજ્ઞાને શરણે ગયા. ત્યાં તેમની રાજસી પ્રવૃત્તિ જોઈને તેઓની તેમનામાં શ્રદ્ધા યોગી નહિ, એટલે તત્ત્વજ્ઞાનમેધંથી કાંઈ પણ પૃચ્છા તેમને તેમજ ન કરી. પછી તેઓ ભગવાન ત્રિજ્યુની પાસે ગયા. ભગવાન ત્રિજ્યુને શ્રીકૃષ્ણીમાયે વિજ્ઞાસમાં પ્રવૃત્ત થયેલા જોઈ તેમની તેમને વિષે પણ શ્રદ્ધા ન ઉપજી, તેથી તેમને પણ તત્ત્વજ્ઞાનમેધંથી કાંઈ પણ પ્રશ્ન ન કરતાં કૈલાસમાં ભગવાન રુદ્રની પાસે તેઓ ગયા. ભગવાન રુદ્રને પોતાના ગણોની સાથેં થયેલ વિહાર કરતા જોઈ તેમનામાં પણ તેઓની શ્રદ્ધા જોઈ નહિ. પછી તેઓ ઉદાસ થઈ તત્ત્વજ્ઞાનમાટે અંતર્યામીની પ્રાર્થના કરતા કરતા કૈલાસપર્વતઉપર વિચરવા લાગ્યા. તેમના શુદ્ધભાવની પ્રાર્થનાથી પ્રસન્ન થયેલા અંતર્ભામિરૂપ શ્રીમહેશ્વર તેમને તત્ત્વોપદેશ આપવા બદ્રવટની નીચે બદ્રામુદ્રાસહિત શ્રીઃક્ષિણુમૂર્તિરૂપે પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા. તેમની કિશોરઅવસ્થાવાળી અત્યંત નોમ્પ મૂર્તિ જોઈને ચારે ભાઈઓને તેમનામાં અત્યંત શ્રદ્ધા ઉપજી. પછી તેમણે કરેલી બદ્રામુદ્રા જોઈને તેઓ અમારા પ્રતિ નીચ પ્રમાણે ઉપદેશ કરે છે એમ તેમન વિચાર કરતાં જણાયું:—

“ત્રણ ગુણુથી પૃથક્ થયેલો જીવ અક્ષરૂપ છે, અને તે અક્ષર અનાદિઅનંત છે. વગી જીવના હૃદયમાં જે અવિગ્રહપી મોટો કોટો રહેલો છે તેને કાઢવામાટે આ અક્ષરજ્ઞાનરૂપ ચીખીઓ સર્વોત્તમ છે.”

એ પ્રમાણે મનવડે નિશ્ચય થતાં તેમના ચિત્તની અક્ષમાં એકાગ્રતા થઈ. એવી રીતે બદ્રામુદ્રારૂપ મૌનવ્યાખ્યાનવડે સદ્ગુરૂરૂપ શ્રીઃક્ષિણુમૂર્તિએ સનકાદિકને ઉપદેશ કર્યો છે.

મનુષ્યમિત્ર. ખીજી આવૃત્તિ. રૂ. ૦-૪-૦ સ્વાભાવિક વિર્મ. ત્રીજી આવૃત્તિ. રૂ. ૦-૨-૬ સુખોદકલ્પલતા. ખીજી આવૃત્તિ. રૂ. ૦-૭-૦ સદુપદેશદિવાકર પ્રથમ કિરણ. ખીજી આવૃત્તિ. રૂ. ૦-૧૨-૦ સદુપદેશદિવાકર દ્વિતીય કિરણ. રૂ. ૦-૧૨-૦ સદુપદેશદિવાકર તૃતીય કિરણ. રૂ. ૦-૧૨-૦

ઉપદેશગ્રંથાવલિના અંક ૧ થી ૧૦. રૂ. ૦-૪-૦ ઉપદેશગ્રંથાવલિના અંક ૧૧ થી ૨૫. ખીજી આવૃત્તિ. રૂ. ૦-૮-૦ ઉપદેશગ્રંથાવલિના અંક ૨૬ થી ૩૫. રૂ. ૦-૮-૦ અંતર્યામીના આદેશો. રૂ. ૦-૧૦-૦, રૂ. ૦-૮-૦ યોગપ્રભાકર. ખીજી આવૃત્તિ. રૂ. ૦-૩-૬ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા સરલાટીકાસહિત. ખીજી આવૃત્તિ. રૂ. ૦-૭-૬ અપ્રાપ્ત. પ્રશ્નાત્તરરૂપે વિવિધ ઉપદેશ. ખીજી આવૃત્તિ. રૂ. ૦-૩-૬ ગીતાદિ પંચરત્ન સટીક. ભિન્ન ભિન્ન જ્ઞાતનાં પુઠાંવાળાં. રૂ. ૦-૮-૦, ૦-૬-૦, ૦-૬-૦ અપ્રાપ્ત. રાસપંચાધ્યાયી ભક્તિપક્ષની તથા જ્ઞાનપક્ષની વિમ્બટીકાસહિત. રૂ. ૦-૭-૦, ૦-૫-૬. પ્રણવપદ. ત્રીજી આવૃત્તિ. રૂ. ૦-૨-૦ પ્રણવવિસ્તારપદ. ખીજી આવૃત્તિ. રૂ. ૦-૨-૦ નાથકાવ્ય. રૂ. ૦-૬-૦ સદુપદેશમાલા પ્રથમભાગ. રૂ. ૦-૩-૬ પત્રકલ્પમંજરી. રૂ. ૦-૩-૦ વિનોદમાલા. રૂ. ૦-૫-૦ દુરાચારગિરિવજ્ર. રૂ. ૦-૨-૬ મહામંત્રમાલિકા. રૂ. ૦-૩-૦ સુવિચારચંદ્રિકા. રૂ. ૦-૨-૦ રુદ્રસૂક્ત પુરુષસૂક્ત ને ઈશા વાસ્ય, સ્વર શબ્દાર્થ ને વિવેચનાદિસહિત. રૂ. ૦-૪-૦ શ્રીસૂક્ત બે પ્રકારની ટીકાસાથે. રૂ. ૦-૦-૮

ઉપર લખેલાં સર્વ પુસ્તકો વ્યવસ્થાપક, આનંદાશ્રમ, ખીલખા, કાઠિયાવાડ એ સ્થાનેથી ઉપર લખેલા મૂલ્યથી મળી શકશે.

